

UDK: 725.94:711.168

DOI: 10.5379/urbani-izziv-2014-25-02-005

Prejeto: 28. 6. 2014

Sprejeto: 19. 9. 2014

Helena KALČIĆ

Eugène Emmanuel Viollet-Le-Duc in spomeniško varstvo: študija primera

V prispevku predstavljamo analizo, pomen in vpliv tako imenovanega Viollet-le-Ducovega spomeniškovarstvenega pristopa k reševanju arhitekturnih spomenikov iz sredine 19. stoletja, do katerega so bili kritični njegovi sodobniki in tudi poznejših snovalci spomeniškovarstvenih načel. S študijo primera bomo poskušali dokazati odstopanja spomeniškega varstva v Sloveniji, zgodovinsko in strokovno zavezanega konservatorskim načelom dunajske šole. V praksi so bili zabeleženi – ne le po drugi svetovni vojni, ko so postali zaradi masovnih vojnih uničenj taki

posegi aktualnejši, temveč tudi desetletja pozneje – številni postopki restavriranja arhitekturnih objektov, izvedeni v smislu Viollet-le-Ducovih pristopov. Raziskava je pokazala, da so rekonstrukcijski posegi, izvedeni zaradi različnih razlogov, vselej izraz zgodovinskega konteksta, v katerem so nastali.

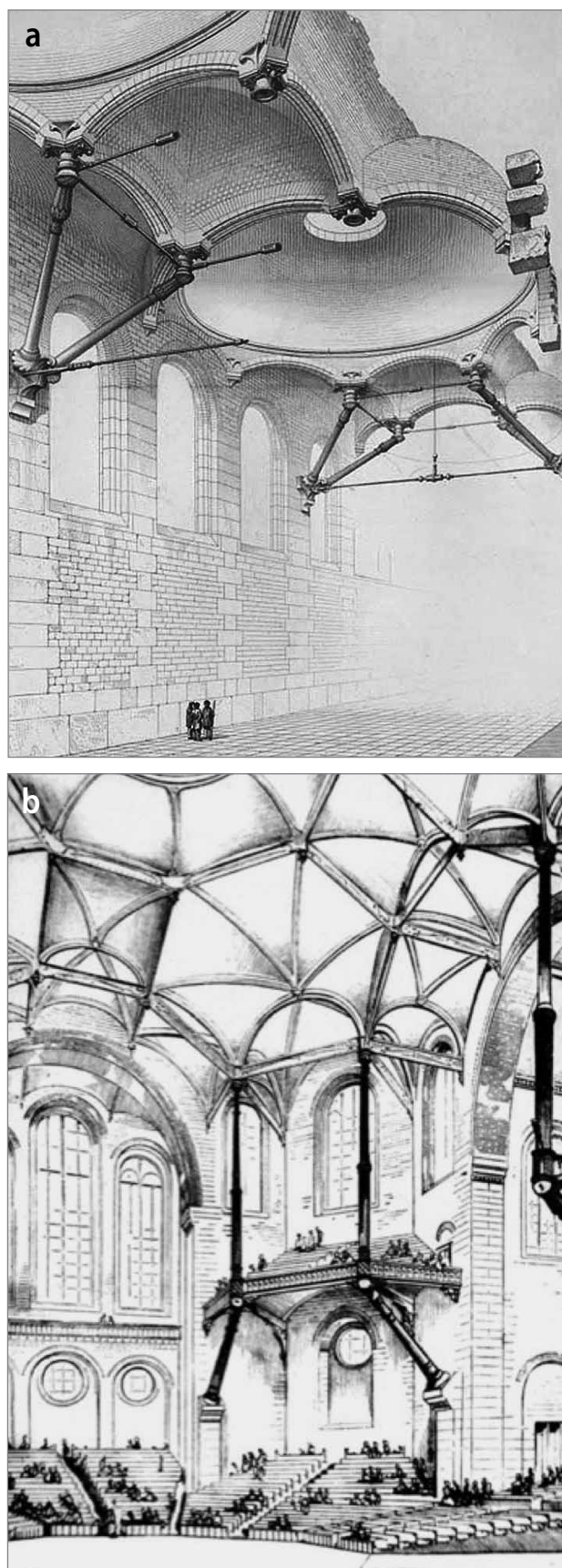
Ključne besede: Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, konservatorstvo, rekonstruiranje, avtentičnost

1 Uvod

O odnosu do dediščine je bilo v zgodovini postavljeno mnogo izhodišč in načinov njenega varstva, ki so posledično vplivali na razvoj sodobnih metodologij varstva. Vsako obdobje je zaznamovalo določeno vrednotenje dediščine s svojim specifičnim odnosom ter smernicami o zaščiti in varstvu spomeniške dediščine. Teorije in razmišljanja avtorjev so se medsebojno dopolnjevali, si nasprotovali ter s tem ustvarjali nove pristope in poglede (Jokilehto, 1999). Tradicionalno ohranjanje zgodovinskih spomenikov, romantično restavriranje in v istem času ustanovljen koncept tako imenovanih minimalnih intervencij so v grobem trije različni pristopi k reševanju spomenikov v zgodovini, v sodobnosti pa so vse bolj predmet mednarodnih dokumentov in priporočil, ki v času globalizacije usmerjajo upravljanje dediščine sveta (Lah, 2001). V 19. stoletju sta bila na področju teorije zaščite arhitekturnih spomenikov vodilna Francoz Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814–1879) in Anglež John Ruskin (1819–1900), ki sta k spomenikom pristopala s popolnoma nasprotujočimi si miselnimi koncepti, metodami in cilji. Ti različni smeri zaščite in ohranjanja sta bili zelo pomembni za poznejše rodove – tako za oblikovanje novih interpretacij in konceptov kot za razvoj modernega spomeniškega varstva (Frampton, 1992).

Načela, ki jih je za pristop obravnave spomenika zastavil Viollet-le-Duc, so v 19. stoletju prednjačila v večjem delu Evrope, medtem ko so se Ruskinovi pristopi, ki so težili k ohranjanju izvirnosti in resnice, uporabljali predvsem v Angliji. V zadnji četrtini 19. stoletja pa so Viollet-le-Ducova načela počasi začela bledeti zaradi novih metodoloških pristopov v ohranjanju dediščine (Choay, 2001). Predstavniki druge konservatorske usmeritve, tako imenovani »očetje« spomeniškega varstva, John Ruskin, William Morris (1834–1896), Camillo Boito (1836–1914), Georg Dehio (1850–1932), Alois Riegl (1858–1905) in Max Dvořák (1874–1921), so močno nasprotovali arhitekturnim obnovam in intervencijam na spomenikih po načelih »resnice« Viollet-le-Duca, tako da je še veliko let po njegovi smrti vse »Viollet-le-Ducovo« veljalo za nekaj slabega.

Kritika Viollet-le-Ducovih posegov se je nanašala na vprašanje o avtentičnosti. V nasprotju z Ruskinovim ciljem ohranjanja izvirnosti in resnice si je Viollet-le-Duc izmislil resnico s posodabljanjem arhitekture in dodajanjem arhitekturnih delov, ki nikoli niso obstajali. S tako imenovanim »slogovnim čiščenjem« je odstranjeval mlajše dele spomenikov, ki niso izvirali iz srednjega veka, in jih nadomestil z novimi (Pirkovič, 2003). Filozofski pristop, ki ga je vodil v radikalnem ustvarjanju, za mnoge ni bil sprejemljiv. Njegove vizije so se nanašale na prihodnost, »iskal je hipotetično moderno arhitekturo« (Choay, 2001: 105), predvsem pa na estetsko dovršeno formo, ki bi bila

Slika 1: (a) Načrt obokanega hodnika, skica E. E. Viollet-le-Duca; (b) načrt dvorane, skica E. E. Viollet-le-Duca (vira: (a) internet 1; (b) internet 2).

idealna. Uvedel je mnoge arhitekturne inovacije z uporabo sodobnih materialov ter vgradnjo železa in litega železa v zgodovinske stavbe (Campa, 2009), s katerimi je poskušal zadovoljiti konstrukcijsko stabilnost in hkrati doseči videz novosti, pri tem pa je do neke mere zanikal status zgodovinskega objekta (Murphy, 2000). Take drzne in agresivne intervencije so vzbujale dvom in neodobranje drugače mislečih.

Slovenska spomeniškovarstvena teorija temelji na avstrijski varstveni doktrini, katere glavni utemeljitelj med obema vojnoma je bil Francè Stelè. Z naslednjimi generacijami umetnostnih zgodovinarjev se je obseg razmišljanja o varstvu razširil in privedel do drugačnih prijemov in metod. V prispevku se sprašujemo, kje je nastalo razhajanje med prevzetimi načeli dunajske šole in Viollet-le-Ducovo teorijo, kot tudi o morebitnih vplivih te teorije na spomeniško varstvo v Sloveniji.

2 Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc

Francoska revolucija je bila v zgodovini prelomna točka, obdobje vandalizma, ki je za seboj pustilo opustošeno pokrajino in ruševine spomenikov. V danih razmerah so bile konkretne intervencije na spomenikih nujne ter le z razmahom restavratorskih in rekonstrukcijskih posegov so uspeli rešiti spomine preteklosti (Mušič, 1963). Viollet-le-Duc je v tem nemirnem obdobju s svojimi natančnimi raziskavami, analizami in estetskimi prizadevanji podal nov pogled na ohranjanje podedovanih stavb. Precejšen vzpon v karieri je doživel po sprejetju in izvedbi restavratorskih posegov v Vezelayu, ki so eno njegovih najznačilnejših del. Viollet-le-Ducova interesna področja so se poleg arhitekture in zgodovine širila tudi na statiko, medicino in anatomijo; zadnjenavedeni področji sta bili sicer omejeni le na teoretična dognanja.

2.1 Viollet-le-Ducovo iskanje resnice

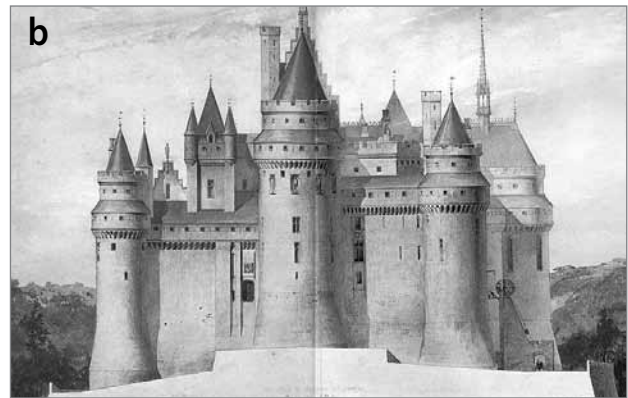
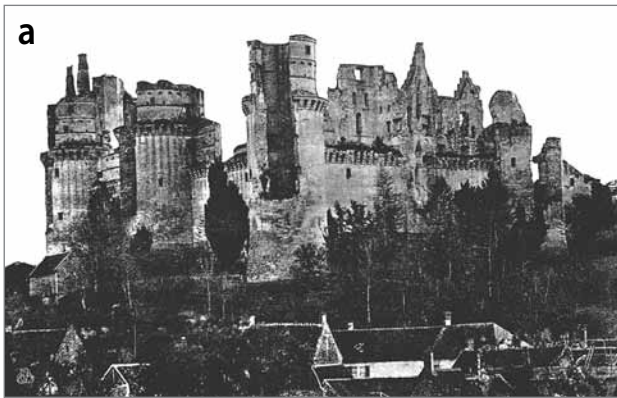
Viollet-le-Duc se v delu *Entretiens sur l'architecture in 2 volumes* (sln. Predavanja o arhitekturi v dveh delih), v katerem je sistematiziral svoj pristop v arhitekturi in arhitekturnem izobraževanju, sprašuje, ali je 19. stoletju usojeno, da se konča brez svoje arhitekture, ki bo poznejšim rodovom prenesla le »imitacije brez značaja«, in kakšna je korist v nenehnem posnemanju že preverjenih form (1987: 446). Dejansko pa je 19. stoletje zaradi negativnega vrednotenja stavbarstva označeno kot arhitektura »brez umetniške vrednosti«, saj so mu do šestdesetih let prejšnjega stoletja tudi raziskovalci posvečali zelo malo pozornosti (Lazarini, 2012: 19). Posegi, opravljeni v tem obdobju, so pustili pomemben pečat na evropskih spomenikih ter povzročili razkol med pristaši in nasprotniki. »Odstranjevanje in dodajanje, s prepričanjem, da je arhitektura premalo reprezentativna, se lahko interpretira kot simptom

nekritičnosti Evropejcev do svoje preteklosti.« (Špikić, 2006: 91 in 92.)

Da bi se izognil monotonosti posnemanja in izgubi tako imenovane resnice ali izvirnosti (ang. *originality*), je bilo za Viollet-le-Duca primarnega pomena »spoštovanje resnice do načrta in gradnje same«, sekundarnega pomena pa »vse, kar zadeva vprašanja umetnosti, kot sta simetrija in zunanja forma« (1987: 448). S to miselnostjo si je odprl vrata za velike popravke ter vzel pravico za spremembe in dodatke po svoji presoji. V njegovih zapisih je mogoče zaznati gorečo željo po ustvarjanju nove arhitekture, hkrati pa samozavedanje o neuresničljivosti njegovih želja. Zapisal je o svojem prizadevanju in hkrati pozivu ostalim arhitektom na zmožnost »priprave terena« za poznejše generacije z doseganjem »nove harmonične preureditve /.../, s katero bi izgubili pogled preteklosti in se z dozidavami dvignili nad njo« (prav tam: 88). Françoise Choay (2001: 105) je menila, da je »/.../ objektu povrnil zgodovinsko vrednost, ne pa tudi njegove zgodovinskosti«. Ustvarjenemu v preteklem času je sicer poskušal povrniti vrednost, obstaja pa vprašanje, kakšna je razlika med, kot je zapisal »imitacijami brez značaja« in namišljenimi ponaredki z značajem. V obeh primerih je rezultat neizvirna arhitektura, ki sčasoma sicer lahko postane avtentičen spomenik svojega časa (Gams, 2010) ter hkrati vpliva na kolektivni spomin in identiteto naroda (Giliberti, 2013).

Pojmovanje avtentičnosti se je skozi zgodovino različno interpretiralo. Če paityte Gams (2010) navaja, da so ta termin v veliki meri opredelili romantiki in njihovi sodobniki na prehodu iz 18. v 19. stoletje. V Viollet-le-Ducovi skrbi po sledenju »resnice« je sicer mogoče zaznati zametke ali vsaj zavedanje po iskanju izvirnega. Z logiko racionalista je pri delu sledil določenemu zaporedju štirih Descartesovih načel: raziskovalnemu delu, razdeljenemu na manjše obvladljive enote, začeni z lažjimi in razumljivejšimi, ki postopno vodijo v širše in kompleksnejše, k odkrivanju resnice; s posebno pozornostjo nad neodkritim, z natančnostjo v obdelavi vsakega najmanjšega detajla (Viollet-le-Duc, 1987). V skrbi po sledenju »resnice«, zahtevi po popolnosti in videzu vrednosti je slednjima dal prevlado, resnica pa se je izgubila.

Več desetletij trajajoče delo je Viollet-le-Duc povzel v delu *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle* (sln. Slovar francoske arhitekture od 11.–16. stoletja), v katerem poudarja analitično metodo, v okviru te pa v osmem zvezku omenja pojem restavriranja: »Restavriranje neke stavbe ne pomeni vzdrževanja, popravljanja, ponovne izgradnje, temveč povrniti stavbi prvotno celovitost, povrniti ji stanje, ki ni mogoče nikdar obstajalo.« (Viollet-le-Duc in Wethered, 1875: 9.) Z mislijo, da je treba prodreti v um avtorja dela, je poskušal odgovoriti na vprašanje, »kaj bi storil arhitekt, če

Slika 2: (a) Grad Pierrefonds pred restavriranjem, arhiv fotografij Pariz; (b) grad Pierrefonds po restavriranju, akvarel E. E. Viollet-le-Duca (vira: (a) internet 3; (b) internet 4)

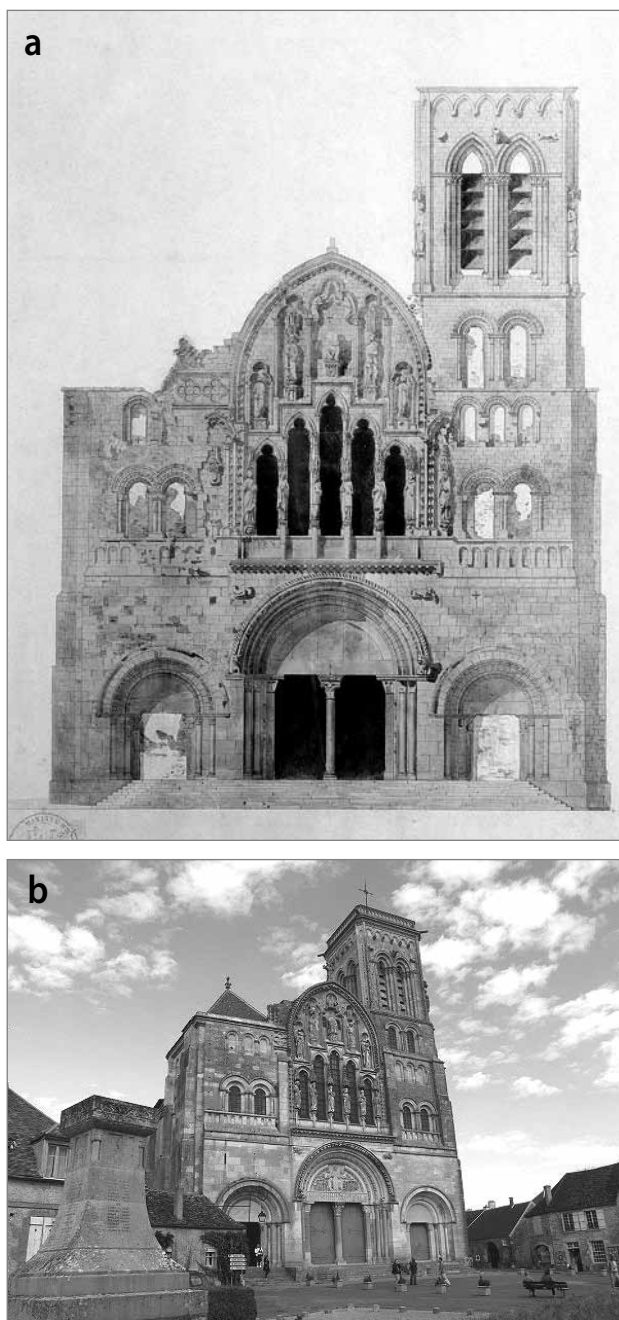
bi prišel nazaj na svet« (Viollet-le-Duc in Wethered, 1875: 63); le tako bi bilo po njegovem mnenju mogoče razumeti skrivnost stvaritve, načela in izvor avtorjeve inspiracije, ki so mu bili opora in vodilo pri ustvarjanju. Neil Levine (2008) poudarja pri takem pristopu tudi problem naklepa ali vprašanje namernosti (ang. *intentionality*), saj so take obnove rezultat subjektivnega mišljenja, neodvisno od nabora fizičnih dokazov. Povezava med zamisljivo in resničnostjo je tako zabrisana. Viollet-le-Duc se je prej kot z objektom oziroma arhitekturno stvaritvijo ukvarjal z avtorjevo mislijo in načeli ter si s takim filozofskim pristopom pripisal vlogo vsemogočnega stvaritelja, saj je bil prepričan, da lahko povrne nekaj, kar ni obstajalo in kar mu je zameglilo objektivnost do že ustvarjenega, do izvirnega. Lepoto individualnega uma je zamenjal za stremljenje k odkrivanju nemogočega.

Viollet-le-Duc je z agresivnim restavriranjem in stilističnimi rekonstrukcijami hotel zadovoljiti idealistično formo in sploh večjo reprezentančnost arhitekture, med prvimi je poudarjal pomembnost njenega socialnega in ekonomskega vidika (Choy, 2001). Viollet-le-Duc (1987: 87) je zapisal: »Čas je, da arhitekti mislimo na prihodnost, da se zgledujemo po prednikih in njihove dosežke v preteklosti /.../ analiziramo, da bi lahko napredovali v prihodnosti; čas je za razmislek o najpomembnejšem – ekonomskem vprašanju /.../« Ekonomski komponenti napove za prihodnost celo prednost pred drugimi vrednotami. Odločno je širil nauk, da mora arhitektura izražati moderno miselnost in se organsko združiti z obstoječo arhitekturo v estetsko celoto. Njegovo vodilo je bila misel »Ni umetnosti brez svobode.« (prav tam: 475), zato je ustvarjal tudi najdrzejše rekonstrukcije manjkajočih delov z vso podporo tedanje vladajoče politike. Z uporabo dosežkov znanosti in tehnike je poskušal slediti zahtevam časa, imel pa je tudi smisel za praktičnost in varčnost. Za čim daljšo življenjsko dobo objekta je poskušal pri zamenjavi katerega koli dela uporabljati boljše in kakovostnejše materiale v močnejši in popolnejši obliki, umestitev novega (zamenjanega) konstrukcijskega elementa na isto mesto pa izvesti brez goljufanja, ali kot je zapisal (prav tam:

459): »[S]lediti tej preprosti metodi presojanja, katere moč lahko opazi vsak, čeprav ni izurjen v arhitekturni umetnosti.«

Leta 1854 je pisal o pomembnosti stila in njegovi sporočilnosti. Njegov cilj je bil posnemati naravo ter njena nezmotljiva načela in zakonitosti, ki se jih tenkočutno vpelje v arhitekturo, saj mora ta ponuditi enako popolnost, kot jo lahko ponudi le narava (Davis, 2010). O vsakem delu zgradbe, njeni zunanosti in konstrukciji, ki mora biti restavrirana v svojem stilu, odvisno od tipa in namembnosti objekta, Viollet-le-Duc (1990: 233) pravi: »Stil pripada pripovedovalcu /.../ in mora pustiti vtis na vsakogar.« Ker ima vsaka doba svoj stil, ki tvori harmonijo in enotnost v arhitekturi, »moramo ali povzeti enega od znanih stilov ali pa si izmisliti novega« (Viollet-le-Duc, 1987: 484).

Restavriranje je bilo v 19. stoletju sinonim za preurejanje in rekonstrukcijo (Orbašli, 2008), prenavljanje spomenikov v tako imenovanih čistih slogih in celo očiščevanje njihovih okolic, s tem pa je zelo malo spoštovalo avtentičnost grajenega. »Odločil sem se, da bom resnicoljuben,« je zapisal Viollet-le-Duc (1987: 475). To je težko razumljena misel, saj je kljub govoru o iskanju resnice in izogibanju konstrukcijskim goljufijam vse svoje ustvarjanje podredil končnemu učinku. Njegove posege bi lahko označili tudi kot provokacije, s katerimi je izzival in poustvarjal namišljena dejstva. Jorge Otero-Pailos (2005) je zgodovinske provokacije razložil kot obliko kritičnega mišljenja, ki spodbujajo ustvarjalnost, saj kršijo obstoječa pravila in odpirajo alternativne poti v interpretaciji in intervenciji v grajeno okolje, s tem pa nas soočajo z odgovornostjo, kdaj delovati in kdaj ne. Meni, da jih lahko dosežemo le skozi projiciranje samega sebe v prihodnost, da bi si lahko skozi časovno perspektivo ustvarili širši vpogled v sedanost in preteklost in se tako ukvarjali s prihodnostjo predhodnega (ang. *future anterior*). Avtor v nadaljevanju članka navaja pozitivne primere, ki naj bi bili posledica takega razmišljanja, s »prihodnostjo predhodnega« pa se je prav tako ukvarjal Viollet-le-Duc, ki je z vizionarstvom za prihodnost spremenil preteklost, saj je bila ta premalo reprezentativna. In res je s svojimi provokacijami

Slika 3: (a) Bazilika sv. Marije Magdalene v Vezelayu pred restavriranjem, skica E. E. Viollet-le-Duca; (b) bazilika sv. Marije Magdalene v Vezelayu po restavriranju, fotografija Alaina Jacquot-Boileauja (vira: (a) internet 5; (b) internet 6).

premikal meje in močno vplival na naslednje generacije arhitektov, čeprav za ceno močno spremenjenih sledi preteklosti.

2.2 Viollet-le-Ducova metoda

Viollet-le-Duc je v teoretičnih zapisih poudarjal pomembnost načela analogije in metode v analiziranju in razsodnosti. Izguba izvirnosti je posledica pomanjkanja temeljitih analiz ali kot je navedel, »da bi prišli do sinteze, moramo skozi analize« (1987: 460), saj je le kakovostna dokumentacija dober

temelj za nadaljnje delo. Zapisal je tudi: »Restavrator mora biti kot kirurg, ki najprej razišče vse funkcije organa in predvidi vse mogoče zaplete in rešitve teh. Bolje kot poseči v neznano, je napraviti ničesar /.../. Bolje je pustiti bolnika umreti kot ga ubiti /.../« (Viollet-le-Duc in Wethered, 1875: 67.) To je eden pomembnejših navedkov arhitekta, ki je še danes osnova odnosom do arhitekturne dediščine. Njegova največja vrednota pred izvršitvijo posega je izhajala iz sistematičnega proučevanja in analiziranja preteklega časa. Z beleženjem sprememb, napredkov in prenov je v ospredje postavljaj primerjanje in kronološko razvrstitev dogodkov skozi zgodovino. Pred vsakim posegom je poskušal ugotoviti starost in sestavo vsakega dela ter narediti zapisnik o ugotovljenem, ali pisno ali s skico, pri čemer je bilo zelo pomembno znanje geometrije in perspektive. Poudarjal je nujnost seznanitve s pristopi v delu med šolami, vsaka s svojevrstnim načinom dela, z različnimi načeli in stili v umetnosti. Poleg podrobne analize dokumentacije so bili pomembni anatomija stavbe, njena struktura in značaj. Viollet-le-Duc je poudarjal uporabo analitične metode z raziskovanjem in analiziranjem detajlov, ki se med seboj dopolnjujejo in sestavljajo celoto. Vsak spomenik ima po njegovem mnenju svoja merila, razmerja v odnosu do celote, zato je pred posegom poudarjal, da je ključno poznavanje merila, ki ga je uporabil avtor, pri čemer je potrebna velika mera pazljivosti, predvsem pri dodajanju manjkajočih delov (Viollet-le-Duc in Wethered, 1875). Menil je, da je restavrator pripravljen na pravilno obravnavanje in poseganje v objekt šele s pridobitvijo obširnega znanja pred vsakim posegom. »Arhitekt nikoli ne sme biti popolnoma zadovoljen, nikoli ne sme začeti z delom, preden ne poišče popolne kombinacije, ki se ujema z drugo arhitekturo; če se odloča o neki prostorski razporeditvi, ne da bi pred tem zbral vse podatke, ki definirajo ta prostor, takrat gre za predvidevanje, in pri restavriranju ni nič tako nevarnega, kot je predvidevanje.« (Prav tam: 69.) Na podlagi temeljitih raziskav – od konstrukcije, uporabljenih materialov in opreme do dekoracije – si je ustvaril uvid v pretekli čas kot podlago za nadaljnje posege.

Pomembnost metode z analiziranjem objekta in dokumentacije je v teoriji predstavil z vso natančnostjo v korist resnice, v praksi pa je intervencije velikokrat izvedel na podlagi prešibkih dokazov, da bi zadovoljil »izvirno« formo ali predvideno simetrijo (Orbaşlı, 2008). Pri restavratorskih posegih v Vezelayu je za doseganje popolnejše simetrične podobe izvedel kar nekaj sprememb z dodajanjem novih konstrukcijskih elementov v prepričanju, da bo objektu zagotovil izvirnost, ki sploh ni bila zabeležena v taki obliki (Murphy, 2000), ali drugače, posege je izvedel na podlagi predvidevanja, ki ga je sam označil kot veliko nevarnost. Viollet-le-Duc je sicer tako početje razložil kot sposobnost dobre kritične ocene arhitekta/restavratorja (Jokilehto, 1999), od katerega se zahteva določena širina znanja in veščin ter ki se bo pri svojem delu sposoben odločiti

med restavriranjem izvornih in že prenovljenih oblik (Viollet-le-Duc in Wethered, 1875) in dodajanjem potrebnih delov za popolnejšo estetsko formo. Zanašanje na lasten um (um strokovnega delavca), ki bo podal kritično oceno, je bilo zanj najpomembnejše. Poudarjal je, da absolutnih načel v ohranjanju ni, saj je vsak spomenik edinstvena celota, in da mora biti vsak poseg prilagojen posebnostim spomenika.

3 Ohranjanje resnice z nerestavriranjem

Druga skrajnost v 19. stoletju je bil melanholičen oz. romantičen odnos do vsega razpadajočega. Predstavniki »konservatorske« usmeritve so bili pobudniki popolnoma drugačnega pristopa v ohranjanju spomenikov. John Ruskin, ki je svojo teorijo oblikoval v popolnoma drugačnem družbenopolitičnem sistemu, je Viollet-le-Ducovo restavriranje označil kot »popolno uničenje«, ki je »laž od začetka do konca«; kar je lepega v arhitekturi, se kot takega ne da obnoviti (1900: 184 in 185). Viollet-le-Ducovo iskanje »avtorjeve resnice« je označil kot pristop brez vrednosti, ki ni mogoč, in podal svojega: »Ustrezno skrbi za spomenike in ne bo ti jih treba restavrirati!« (Prav tam: 186.) Prepričan je namreč bil, da nihče nima pravice spreminjati avtorjeve resnice, in sicer zaradi spoštovanja do avtorja in celotnega človeštva. Tudi Ruskin je videl povezavo med arhitekturo in človeškim telesom, ki ima dušo in je kot taka lahko izražena le skozi obleko oziroma z najpomembnejšim delom arhitekture – pročelnim ovojem, ki mu je bil veliko pomembnejši kot konstrukcijska zasnova prostora in njegove funkcije (Chatterjee, 2009). Zato je vneto zagovarjal nedotakljivost te »obleke«, v svojih delih je pisal o pomembnosti pravilne nege, nadzora in primerne vzdrževanja z uporabo tradicionalnih veščin (Jokilehto, 1999, in Kultermann, 2005), da bi se tako historične stavbe čim dalj časa ohranile in propadle po svoji naravni poti. Ruskin je bil član društva za zaščito historičnih spomenikov, ki je bilo ustanovljeno leta 1877 na pobudo Williama Morrisa kot odziv na destruktivne restavratorske posege. V manifestu iz leta 1877, v katerem so bili napotki za primerno varovanje ter pobude proti restavriranju in kopiranju, ki uničujeta avtentičnost spomenika, je Morris s somišljeniki pozival: »Zaščita namesto restavriranja!« (Pickard, 1996: 315.) Restavriranje je označil kot poseg, ki je spomenikom naredil več škode kot stoletja revolucij in nasilja, rezultat odvzemanja in dodajanja pa kot ponaredek brez vrednosti. Viollet-le-Ducovi kritiki so njegov pristop razmišljanja ocenili kot popolnoma nesprejemljiv. Namesto kakršnega koli spreminjanja ali popravljanja objekta, ki bi lahko postal neprimeren in bi ogrožal okolico, so predlagali izgradnjo novega. Spomenike dojemajo kot »minulo umetnost«, ki ji moderna umetnost ne more povrniti tistega, kar ji je čas vzel (prav tam).

Camillo Boito je poskušal vzpostaviti nekakšno vmesno pot. Ni soglašal ne z »melanholičnim« sprejemanjem naravnega propada spomenika ne z agresivnimi posegi, ki mu spreminjajo podobo (Boito, 1893, navedeno v Špikić, 2006). V nasprotju z Viollet-le-Duc, ki je želel, da se stare strukture organsko združijo z novimi posegi, Boito (prav tam: 317–348) pravi: »Želim biti prepričan, da je vse napisano izšlo izpod pisala ali iz stila avtorja. Pri vsaki obnovi je nujnost ločiti avtentično od obnovljenega /.../ V teoriji Viollet-le-Duca ni modrosti, ni umnosti /.../ le samovolja, ki je laž, ponaredek, past za potomce /.../ Bolje ko je izvedeno restavriranje, zahrbtnejša je laž.«

Zahtevo po ohranjanju avtentičnosti so poudarjali tudi drugi, na primer Georg Dehio, Alois Riegl in Max Dvořák, trojica, ki se je zavzemala za spoštovanje vseh spomeniških prvin. Spomeniško varstvo je z njihovim delom doseglo stopnjo, s katero je zgodovinska verodostojnost postala spomeniška norma (Pirkovič, 1993). Georg Dehio znamenito poved »Konzervirati, ne restavrirati!« razlaga, kot da so »konservatorske tehnike edino zdravilo spomeniškega varstva« (Dehio, 1905, navedeno v Pirkovič, 1993: 20). Ključno delo v procesu spomeniškega varstva je bila knjiga Aloisa Riegla *Der moderne Denkmalkultus* (sln. Moderni spomeniški kult) iz leta 1903, s katero je zastavljen sistem spomeniških vrednot s spoštovanjem do vseh spomeniških prvin. »Razvil je eno od evropskih najbolj dodelanih umetnostnozgodovinskih metod«, ki je temeljila na »eksaktni metodi stilnega presojanja umetnin /.../, se otrsela estetizirajočih norm, proglasila enakovrednost časovnih stilov« (Cevc, 1959: 5). Riegl je vrednote razdelil na namerne in nenamerne, prve so že zgrajene z dano lastnostjo spomeniškiosti, druge pa spomeniškiost sčasoma pridobijo in so glavni empirični predmet spomeniškega varstva; kot take imajo večjo objektivnost do preteklosti (Pirkovič, 1993, ter Price idr., 1996). Max Dvořák je povzel Rieglve nauke in teorijo in jih dopolnil v priročniku *Katechismus der Denkmalpflege* (sln. Katekizem spomeniškega varstva), v katerem je govoril o moralnih dolžnostih posameznika. Vzroke ogrožanja stare umetnostne dediščine je pripisoval »malomarnosti in nevednosti, lakomnosti in goljufiji, napačnemu razumevanju idej napredka in zahtev sodobnosti ter neumestni sli po olepševanju in obnavljanju«, zamenjane arhitekturne dele pa imenuje »brezosebni umetnostni nadomestki brez umetniške vsebine« (Dvořák, 1916, navedeno v Mohar idr., 2011: 50).

4 Ohranjanje verodostojnosti z zakonodajo in mednarodnimi listinami

V prvih mednarodnih priporočilih, tj. Atenski listini (ang. *The Athens Charter*) iz leta 1931, so bila predstavljena splošna načela in usmeritve za ohranjanje in obnovo zgodovinskih spome-

nikov, v kateri je bilo treba zavarovati tudi širši prostor okoli zgodovinskega območja. Vrednotenje je od posameznih delov stavbe postopoma zajelo širši pojem (International Council on Monuments and Sites, 1931).

Po drugi svetovni vojni, ko je bilo porušeno mnogo spomenikov in kar celotnih zgodovinskih mestnih jeder, se je prav z rekonstrukcijami ohranila njihova »avtentičnost« oziroma jim je bilo povrnjeno stanje pred rušitvijo ali celo domnevno avtentično stanje (Petzet, 1994). Povojne stilistične rekonstrukcije se ostro kritizirajo v Beneški listini (ang. *The Venice Charter*) iz leta 1964, ki v preambuli poziva k ohranjanju dediščine za prihodnje generacije v »polnem bogastvu njene avtentičnosti«, vendar te hkrati ne definira jasno (Stovel, 1994). Poleg smernic vzdrževanja in ohranjanja spomenikov in okolice je celotno poglavje v listini namenjeno obnovi – restavriranju –, ki naj temelji na spoštovanju stare materije in avtentične dokumentacije; ko pa se začneta domneve, se mora ustaviti tudi restavracija. Namen restavracije ni doseganje slogovne enotnosti, temveč spoštovanje prispevkov vseh časovnih obdobij, nadomestila manjkajočih delov pa se morajo skladno dopolnjevati z obstoječo strukturo in se hkrati ločiti od izvirnega (International Council on Monuments and Sites, 1964). Po temeljnem besedilu so različni mednarodni dokumenti, deklaracije, listine idr. poskušali definirati izraze in smernice za boljše upravljanje dediščine. Avtentičnost kot zavestna kategorija z bistvenim vplivom na varovanje dediščine se je uveljavila šele v tretji četrtini dvajsetega stoletja (Gams, 2010).

Z najpomembnejšim dokumentom, Amsterdamsko deklaracijo (ang. *The Declaration of Amsterdam*), se je leta 1975 prvič na široko uveljavil pojem »celostno ohranjanje« kot dopolnitev preozko usmerjenih določil Beneške listine ter s cilji in ukrepi za ohranitev dediščine kot neobnovljivega vira (Pirkovič, 2005). Opredelitev termina se je s poznejšimi dokumenti dopolnjevala z novimi izzivi in nalogami (Odbor ministrov Sveta Evrope, 1975).

Granadska konvencija (ang. *The Granada Convention*), izdana leta 1985, ga povzdigne v mednarodno pravno normo. Konvencija v preambuli označi dediščino kot nenadomestljiv izraz bogastva in raznovrstnosti, kot neprecenljiv dokaz naše preteklosti, ki ga je treba posredovati naslednjim generacijam. Celostno ohranjanje je v listini nekoliko širše zastavljeno, poudarja se ohranjanje tudi skromnejše arhitekture z ambientalno vrednostjo, poleg tega pa ohranjanje dediščine kot sestavnega dela načrtovanja in različnih politik (kulture, varstva okolja, prostorskega načrtovanja); izpostavljeno je vrednotenje dosedanjega človekovega znanja pri ohranjanju dediščine ter prepoznana prednost med ohranjanjem s ponovno uporabo in ohranitvijo dediščinske substance ter možnostjo dostopa dediščine za javnost in poseganja vanjo brez nepopravljivih

poškodb (International Council on Monuments and Sites, 1985; Petrič, 2000; Pirkovič, 2005).

Zaradi razvoja industrializacije so bila številna območja ogrožena, poškodovana in razvrednotena. Kot odziv na to je bila leta 1987 izdana Washingtonska listina (ang. *The Washington Charter*), ki zajema različne metode načrtovanja in zaščite za zgodovinska mesta in urbana območja. S pomočjo dopolnjenih smernic želi uveljaviti načelo skladnosti javnega in zasebnega na zaščitene območjih z ohranjanjem duhovne in materialne dediščine. Zaščita zgodovinskih mest mora biti sestavni del socialno-ekonomskega razvoja, urbane in regionalne politike načrtovanja na vseh ravneh (International Council on Monuments and Sites, 1987).

Listina iz Burre (ang. *The Burra Charter*) iz leta 1999 v preambuli poziva k previdnemu pristopu s čim manj spreminjanja ter s poudarkom na skrbi in izkoristku uporabnosti kulturne dediščine za ohranjanje njenega kulturnega pomena. Restavriranje je v listini opredeljeno kot vračanje elementov oziroma materiala spomenika v prvotno stanje z odstranitvijo dodanih ali s sestavljanjem obstoječih delov, brez vnosa novih materialov. Rekonstrukcija je definirana kot vrnitev prostora v prvotno stanje, s tem da se pri tem postopku obstoječi strukturi dodajajo novi materiali/deli in je ta primerna, če je prostor/območje nepopoln/o zaradi poškodb ali sprememb. Oba postopka sta sprejemljiva le, če je dovolj znane dokumentacije in obstaja dovolj dokazov o prejšnjem stanju (International Council on Monuments and Sites Australia, 1999).

V letu 2000 je izšla Krakovska listina (ang. *The Krakow Charter*), ki pa ni nastala v okviru strokovnih organizacij, kar je hkrati njena pomanjkljivost in prednost (Pirkovič, 2003). V pojem sodobne konservacije je bilo postopoma vključeno vse večje število nalog in pristopov, v prvem členu listine je tako navedeno, da se konserviranje lahko uresničuje z različnimi intervencijami, med drugim tudi z restavriranjem in rekonstruiranjem. Oba pristopa sta združena v istem poimenovanju in si ne nasprotujeta, temveč se dopolnjujeta. Listina zagovarja »primerno« izvedeno restavriranje in spoštuje vsa slogovna obdobja, pri čemer se poudarja ohranjanje avtentičnosti in integritete spomenika. Izpostavljeno je izogibanje rekonstrukcij delov stavbe v »stavbnem slogu«, sprejemljivo pa je rekonstruiranje manjših pomembnejših delov z zadostno dokumentacijo, ki ne pušča dvomov, ter obsežnejše rekonstruiranje, ki bi omogočilo primernejšo in funkcionalnejšo uporabo, vendar le kot izraz sodobne arhitekture (De Naeyer, 2000, in Martín-Hernández, 2007).

Listina iz Rige (ang. *The Riga Charter*), izdana prav tako leta 2000, govori o rekonstrukcijah, ki jih načeloma ne odobrava, razen če je rekonstruiranje nujno potrebno za zagoto-

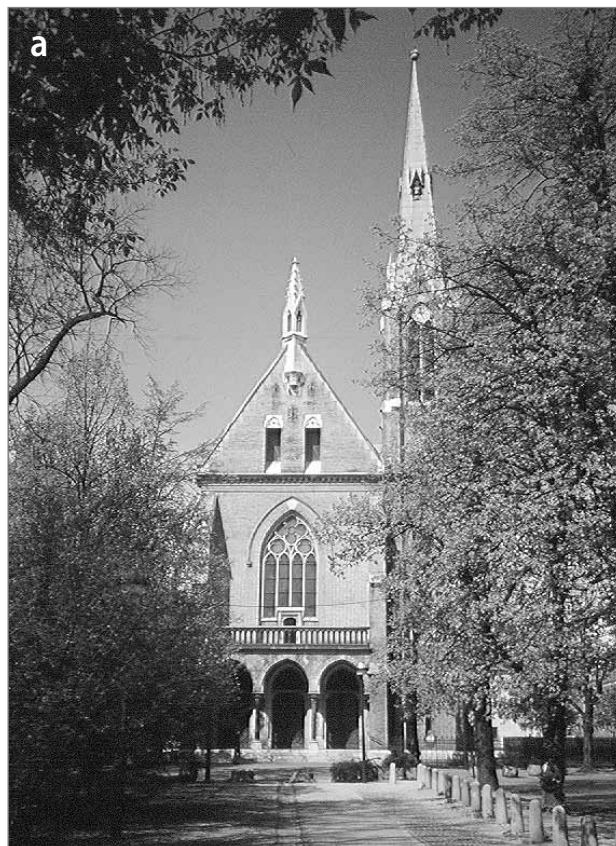
vitev preživetja spomenika, ki je nepopoln zaradi poškodb in sprememb naravnega ali človeškega izvora, in se z njim pripomore k obnovitvi njegove celovitosti, če to ne ogroža *in situ* obstoječega izvirnika. Dovoljena je, če je spomenik umetniško, simbolno ali okoliško (urbano ali ruralno) pomemben za regionalno zgodovino in kulturo. Pred vsakršno rekonstrukcijo mora biti o spomeniku na voljo zadosten nabor dokumentacije in raziskav, vključno z arhivskimi, ikonografskimi in materialnimi dokazi. Avtentičnost je definirana kot merilo za stopnjo, na kateri lastnosti kulturne dediščine (forma in oblika, material in substanca, uporaba in funkcija, tradicija in tehnika, lokacija in okolica, duh in občutek ter drugi dejavniki) verodostojno in natančno pričajo o njenem pomenu (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property, 2000).

Glavni dokument o avtentičnosti je listina iz Nare (ang. *Nara Conference on Authenticity*) iz leta 1994, ki je nadgradnja Beneške listine s širitvijo interesnih področij in poudarkom na kulturni raznolikosti. V spreminjajočem se svetu globalizacije je pomemben prispevek, ki z upoštevanjem avtentičnosti pojasni in osvetli kolektivni spomin človeštva. Različnost med kulturami in njihovo dediščino je duhovno in intelektualno bogastvo za vse človeštvo in kot taka ni nadomestljiva. Pojem avtentičnosti je v listini zajet široko; ni opredeljen kot vrednost niti ne obstaja samo ena definicija avtentičnega (International Council on Monuments and Sites, 1994, in Višnar, 1997).

5 Študija primera: spomeniško varstvo v Sloveniji

Pomemben pečat pri oblikovanju naših mest, predvsem cerkva in posvetnih objektov, je pustil srednjeevropski historični arhitekturni stil 19. stoletja. V Sloveniji so bile modne smernice tudi pod vplivom aktivnega delovanja društva za umetno obrt v Gradcu, ki je delovalo od leta 1864 naprej ter je »ujeljavljalo načela o čistih zgodovinskih slogih in historiziranju v umetno-obrtnem oblikovanju, s tem pa tudi v arhitekturi in pri obnavljanju zgodovinskih spomenikov« (Baš, 1955: 20). Francè Stelè (1886–1972) je o stavbarstvu 19. stoletja zapisal: »Tako je šla /.../ grozna enoličnost in mrzlost skozi vso deželo /.../, ki je prezirala umetnostne spomenike preteklosti in celo mislila, da jih more popravljati /.../« (1924: 94 in 95.) Kljub negativni oceni avtor nekaterim delom prizna določeno kakovost.

Francè Stelè je bil Dvořákov učenec, utemeljitelj slovenske spomeniškovarstvene teorije, edini poklicni konservator med obema vojnoma in najpomembnejši pisec temeljnih strokovnih besedil (Pirkovič, 1993). Povzemanje ključnih prvin avstrijske spomeniškovarstvene doktrine je Stelè prepletel s svojim prepričanjem in interpretacijo o načinu varstva spomenikov.

Slika 4: (a) Cerkev Srca Jezusovega v Ljubljani, fotografija Lojzeta Gajška; (b) cerkev sv. Jožefa v Ljubljani, fotografija Marka Ahsmana (vira: (a) internet 7; (b) internet 8).

Emilijan Cevc (1920–2006) ga je opisal kot globokoumnega raziskovalca, ki je kot kritični zagovornik modernega in s spoštovanjem do starejšega združil obe veji (1959).

Stelè definira najširše pojmovanje spomenikov, obsegajoč vsa področja človekovega življenja, ki imajo subjektivno in tudi objektivno spominsko vrednost (glej Stelè, 1935) in so po več kot 60 letih od svojega nastanka ohranili spomin na preteklost (glej Stelè, 1928). V nasprotju z Riegglom in Dvořákom, ki sta predvsem poudarjala teoretični vidik varstva, je bil prvi

Stelétov korak seznaniti širše občinstvo z ohranjanjem spomenikov, jim vzbuditi spoštovanje in dolžnost do bogastva preteklosti.

Poudarjal je načelo *konservirati, ne restavrirati*, čeprav je teorijo svojih predhodnikov nekoliko spremenil. V članku *Estetika in dokumentarnost v restavriranju spomenikov* z večjim poslušom do umetniških vrednot razlaga osebnost spomenika kot sklop dokumentarno zgodovinskih, razpoloženskih in »zanemarjenih« estetskih vrednot, ki jim sam pripiše pomembno vlogo, konservatorjeva naloga pa je izboljšati njihov potencial. Prav v tem pogledu je mogoče zaznati največje odstopanje od Rieglove in tudi Dvořákové miselnosti in približevanje drugačnemu miselnemu konceptu. Jelka Pirkovič (1989) na podlagi Stelétove argumentacije o estetski vrednosti spomenikov sklepa, da je tudi spomeniško varstvo umetnost, kajti Stelè nikjer v svojih zapisih ne govori o nasprotovanju med varstvom spomenikov in arhitekturnim oblikovanjem (Hoyer, 1997).

V primerih, v katerih konservacija ne zadostuje, Stelè dopušča restavracijo, katere namen je, da »dá zadevnemu predmetu tudi v dostojni obliki obnovljeno zunanje lice«, mora pa paziti na ohranitev dokumentarnih vrednot, ki jih definira precej ozko, kot napise, letnice in podobno (1928: 180). O rekonstrukciji ali dodajanju novega na manjkajoče mesto »mora biti v prvem slučaju posnetek uničenega, v drugem pa prikomponirano staremu tako, da ne moti starega in se z njim druži v harmonično celoto« (Stelè, 1965: 37 in 38). Pristop nasprotuje Rieglovemu prepričanju, saj je ta trdil, da gre pri takem poseganju za izgubo spominskih vrednot, in je posege dopuščal le, če je uporabna vrednost spomenika prevladala nad starinskimi vrednotami (Pirkovič, 1993).

Vzrok za dopolnjevanje spomenikov Stelè (1953–1954: 10) razlaga z mislijo, da tak »poseg tenkočutnega arhitekta utegne povečati skromni potencial celote,« o tem pa razpravlja tudi v članku z naslovom *Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih* (1936), v katerem omenja splošno razpoloženje, ki ga mora vpeljati »tenkočuten arhitekt«, da bo novo ustvarjanje stopilo v ospredje. Misel, ki je bila pri ustvarjanju novega tudi vodilo Viollet-le-Ducu. Oba sta umetniško ustvarjanje upravičila v korist izboljšanja predstavitve spomenika, vendar pa kljub temu pri Stelétu ne gre za umetniško ustvarjanje, kot si ga je razlagal in ga tudi izvajal Viollet-le-Duc. Pojavna oblika ali estetska podoba je bila pri Viollet-le-Ducovih posegih neposredno povezana s čistostjo stila in je hkrati zanemarjala pomen izvirnosti, medtem ko je bila za Ruskina bolj kot estetska podoba spomenika pomembna izvirnost substance (Mikuž, 1997). Stelè je estetski potencial razložil kot preplet enakovrednih dejavnikov, ki medsebojno součinkujejo ter tvorijo celoten organizem in njegovo vlogo do okolice, zato se ni strinjal z izraznostjo čistih stilov in se je zavzemal za uveljavljanje vseh

estetskih sestavin spomenika v soglasju, ne glede na stil, material in čas nastanka (glej Stelè, 1953–1954). Da ni zadovoljen z vsemi prenovitvami, potrjuje z mislijo, v kateri te imenuje »neestetske poznejše navlake«, kreativnega duha arhitekta pa upraviči le, če je ta v podrejenem položaju do obstoječe strukture (Stelè, 1936: 34).

Prelomnica se je zgodila v povojnem obdobju, ki je zaradi vojnih uničenj znano po obsežnih rekonstrukcijah, ki so presegale znanje strokovnega kadra (Železnik, 1965) in postale »avtentičen« izraz tedanjega časa. Nasprotje z dunajsko spomeniško doktrino je mogoče zaslediti tudi v razmišljanju Milana Železnika (1929–1987), ki prvobitnost spomenika razlaga kot »kompleks posameznih sestavin, ki dajejo v medsebojnih razmerjih spomeniku njegovo bitno, osebno podobo« (1960–1961: 48), zavzema pa se tudi za ohranitev tistih prvin, ki s svojo pojavnostjo pomagajo predstaviti spomenik v njegovi večji prvobitnosti. Torej za stilno neenotne spomenike dopušča možnost odstranitve delov in dodajanje novih, ki bodo zagotovili estetsko popolnejšo podobo in pripomogli k večji prvobitnosti. Kaj naj ohrani iz posameznih obdobj in kaj žrtvuje v korist celostne podobe, se konservator odloča sam. V sedemdesetih letih je Ivan Sedej (1934–1997) opozarjal na presejanje samo varstva oblikovanih ostankov in navedel, da je »treba pač preseči violletleducovsko metodo valorizacije, ki *a priori* više vrednoti vse, kar je starejšega, in idealni rekonstrukciji žrtvuje vse kasnejše vrednote in seveda s tem tudi neprecenljive dokumente« (1974: 17).

Iz članka o avtentičnosti spomenikov NOB lahko povzamemo misel Ivana Komelja (1923–1985), ki pravi, da bo spomeniška predstavitve velikokrat zasenčila avtentičnost zgodovinskega zemljišča, vendar se bo naposled to poistovetilo s spomeniško ureditvijo (glej Komelj, 1985). Ustrezni predstavitvi je pripravljen žrtvovati avtentičnost, saj poleg iskanja prvotne podobe hkrati dopušča rekonstruiranje novih delov, ki bodo znova vzpostavili »ubrano razpoloženje« (1960, navedeno v Pirkovič, 1993: 41).

Z uvedbo Beneške listine je postopoma prevladalo prepričanje, da so rekonstrukcije lahko uspešne le z dovolj obsežno dokumentacijo in dokazi, ki ne dopuščajo dvoma o prvotnem stanju. Da so bile zaradi dvigovanja estetske vrednosti rekonstrukcije na domačih tleh zelo razširjene tudi nekaj desetletij pozneje, potrjuje Maja Črepinšek v delu iz leta 1993, v katerem je v časovnem razponu tridesetih let analizirala spomeniškovarstveno stroko v Sloveniji, razhajanja med teoretičnimi usmeritvami in praktično izvedbo. Njene ugotovite potrjujejo dilemo, kako pravilno predstaviti dediščino, in prepogosto odločanje v korist modnih rekonstrukcij, saj se je zaščita dediščine zlahka sprevrgla v uvajanje modnih trendov po okusu strokovnega delavca. Modne rekonstrukcije so se izvajale pri pretežno kakovostnejšem stavbnem fondu, pri oblikovanju

dekorativnih arhitekturnih delov s pridihom sedanjega časa in osebnega okusa konservatorja in pri predstavitvi večinoma najstarejše stavbne faze. Vzrok za tako početje je po mnenju M. Črepinšek v pomanjkanju argumentov za odločitev o načinu predstavitve in željo po poustvarjanju elementov zaradi doseganja večje mikavnosti in komunikativnosti objekta, s tem pa tudi ekonomske uspešnosti. Da so konservatorji tudi sami podvomili v pravilnost rekonstrukcij, potrjuje dejstvo o možnosti poznejšega odstranjevanja dodanih delov in ponovne izvedbe, vendar le v primeru zadostne dokumentacije. Zgodovinska dokumentacija, dokazi in gradivo o spomeniku so sicer temeljna teoretična podlaga za kakršen koli poseg v dediščino, v kombinaciji z umom različnih strokovnih delavcev pa lahko vzbudi različne rezultate. Vsak strokovnjak zato nosi odgovornost in breme glede kakovostno izvršenih posegov v korist prihodnjih generacij.

Postopoma so toga konservatorska načela odprla vrata estetiki in zahtevani ekonomičnosti življenja, vendar pa so rekonstrukcije še vedno pojmovane kot »falsificiranje preteklosti« in se premalo upoštevajo kot možnost ohranjanja (Kavčič, 2005: 26). Toda Jelka Pirkovič (2003) potrjuje prav nasprotno in se sprašuje, zakaj se naše spomeniško varstvo v zadnjih petdesetih letih opredeljuje bolj kot konservatorska smer in ne kot restavracijsko oziroma rekonstruiranje, čeprav je v praksi mogoče zaznati popolnoma drugačno sliko.

Pogled v slovensko zakonodajo zadnjih nekaj let pokaže pomanjkljivosti oziroma nedoslednosti v odnosu do dediščine. V Zakonu o varstvu kulturne dediščine iz leta 1999 (Ur. l. RS 7/1999) poseg rekonstrukcije ni natančno opredeljen; med temeljnimi cilji je zastavljeno le vzdrževanje in obnavljanje dediščine ter preprečevanje njene ogroženosti in posegov, ki bi utegnili spremeniti lastnosti, vsebino, obliko in s tem tudi njeno vrednost. V Resoluciji št. 1 je nekoliko natančneje opredeljena skrb do avtentičnega; v njej sta predstavljena vloga kulturne dediščine in izziv globalizacije, poziva pa tudi k izboljšanju ter zaščiti pristnosti in neokrnjenosti kulturne dediščine in odsvetuje reproduciranje struktur, razen v redkih primerih, v katerih se poskuša zaščititi njena celovitost (Pirkovič, 2003).

Rekonstrukcija je natančno opredeljena le v gradbeni zakonodaji, v Zakonu o graditvi objektov (Ur. l. RS 110/2002: 13086), in sicer kot »spreminjanje tehničnih značilnosti obstoječega objekta in prilagajanje objekta spremenjeni namembnosti ali spremenjenim potrebam oziroma izvedba del, s katerimi se bistveno ne spremeni velikost, zunanji izgled in namembnost objekta, spreminjajo pa se njegovi konstrukcijski elementi, zmogljivost ter izvedejo njegove druge izboljšave«. »Bistveno spreminjanje« je določeno dvoumno, prav tako niso jasno opredeljene »druge izboljšave«, ki dovoljujejo

predruženje pod pogojem zadovoljitve kolikor toliko nespremenjene zunanje forme.

V Zakonu o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS 16/2008: 1122) je »celostno ohranjanje« predstavljeno kot »sklop ukrepov, s katerimi se zagotavljajo nadaljnji obstoj in obogatitev dediščine, njeno vzdrževanje, obnova, prenova, uporaba in oživljanje«. Rekonstruiranje ni omenjeno in ga morda lahko enačimo le z »izravnalnem ukrepom, ki je dejavnost, poseg ali ravnanje, s katerim se nadomesti ali omili izguba ali poškodovanje dediščine«.

6 Sklep

V preteklosti so se oblikovali različni pristopi v ohranjanju dediščine s samosvojimi smernicami in pogledi, ki so se postopoma dopolnjevali in nazadnje pomenili ključne korake v razvoju oblikovanja sodobne spomeniškovarstvene doktrine, od ozko specializiranih pogledov do širše zastavljenih načel trajnostnega razvoja. Ta načela naj bi ohranjala kulturno dediščino s spoštovanjem do regionalnih, lokalnih in individualnih posebnosti, naravnih prvin, z zadovoljitvijo potreb moderne družbe, brez ogrožanja te za prihodnje generacije, z zastavljenim izkoristkom dediščinskih posebnosti v korist prostorsko uravnoteženega razvoja (Petrič, 2000; Jogan, 2008; Fister, 2009).

Kulturna dediščina je dobrina, ki predstavlja identiteto naroda in je kot taka nenadomestljiva vrednota, dokaz o zgodovini človeštva. Zato se je treba truditi, da jo ohranimo v njenem prvotnem neokrnjenem stanju, kar je izjemno zahteven in težko uresničljiv cilj. »Usoda spomenikov je v treh možnostih: uničenje, propad ali predruženje. Varstveni ukrepi lahko to usodo začasno odložijo, toda v vsakem novem krogu za ceno vse večjega predruženja.« (Pirkovič, 1993: 69.)

S predruženjem spomenika je Viollet-le-Duc poskušal zadovoljiti svoje sledenje resnici s tem, da si je pripisoval vlogo vsemogočnega stvaritelja, ki zmore razumeti in nadomestiti prvotnega avtorja dela. Privoščil si je iti korak dalj v iskanju »resničnega«, s čimer je pustil za seboj dodobra spremenjeno podobo spomenikov. Nasprotniki teh načel so že v 19. stoletju s strogim zanikanjem takega pristopa verjeli le v vzdrževanje, nego, nadzor in soočanje z njihovim naravnim propadom. Čeprav gre za precej popačeno iskanje avtentičnega, je mogoče zaznati Viollet-le-Ducovo zavedanje in potrebo po vrnitvi celovitosti spomeniku. Potrebo, ki ji sledimo še danes, vendar z drugačno miselnostjo, z upoštevanjem in učenjem na napakah in skrajnostih iz 19. stoletja. Slovensko spomeniško varstvo poudarja zavezanost strogim konservatorskim načelom dunajske šole, ki jih je prevzel in utemeljil najpomembnejši

pisec strokovnih besedil Francè Stelè, vendar je nekatere dele razložil drugače in celo dopuščal posege, ki jim je avstrijska varstvena doktrina nasprotovala. Odstopanja so zabeležena tudi v strokovnih besedilih drugih konservatorjev in predvsem v praksi, ki potrjuje mnoge izvedene rekonstrukcije in posege restavriranja, ne le po drugi svetovni vojni, ko so postali taki posegi aktualnejši zaradi masovnih vojnih uničenj, temveč tudi desetletja pozneje.

Največji prispevek, ki ga je francoski arhitekt in teoretik dal naslednjim rodovom, je poudarjanje pomembnosti sistematičnega proučevanja in analiziranja tako preteklega časa kot tudi spomenika. Zbiranje, preučevanje zgodovinskih virov in dokumentov, temeljite raziskave o spomeniku, njegovi konstrukciji, merilu, opremi, dekoraciji, spreminjanju in vseh najmanjših informacijah, ki sestavljajo zapleten mozaik, so temelj za nadaljnje odločanje o poseganju v to občutljivo strukturo. Retrospektivni pogled in raziskovanje spomenika pa sta le del premišljevanja pri tej zapleteni nalogi, saj od nekdaj obstaja in bo večno ostalo vprašanje, *konservirati ali restavrirati*, ki še vedno povzroča razhajanja v odnosu do dediščine.

Človek se je zmeraj spraševal, kako najbolje poskrbeti za dediščino, ki mu je bila dana v varstvo, da se bodo lahko tudi poznejše generacije za njim čudile njeni veličini in prevzele isto nalogo. Predstavljene skrajnosti iz zgodovine pričajo o iskanju različnih pristopov pri ohranjanju spomenikov in doseganju različnih rezultatov. Kako uspešno so bili ti posegi izvedeni, je/bo pokazal čas. In danes, ko se prav tako, kot so se v vseh desetletjih in stoletjih pred nami, trudimo dobro opraviti svojo nalogo, ostaja vprašanje, ali jo opravljamo dobro. Strinjamo se s stališčem, ki ga je zagovarjal že Viollet-le-Duc: vsak spomenik je individualen objekt, potreben individualne nege. Verjetno pa je prav zaradi teh spomeniških posebnosti toliko razhajanja v ohranjanju in najbrž bo tako tudi v prihodnje. Prispevek končujemo z mislijo Edvarda Ravnikarja (1956: 150) o arhitekturi, ki po njegovem mnenju »ničesar ne posnema, le iz grobe materije tke lupino prostora /.../ Kako to lupino »dobro napraviti« in ohraniti, varovati, »bo vedno ostalo eno glavnih področij premišljevanja o življenju in prav tako o arhitekturi«.

Helena Kalčič

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Doktorski študij arhitekture, Slovenija

E-pošta: helena.kalcic@gmail.com

Viri in literatura

Baš, F. (1955): Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. *Varstvo spomenikov*, 5, str. 13–37.

Campa, M. (2009): E. E. Viollet-le-Duc: Innovation and tradition in architecture. Language of form and structure in the conception of polyhedral vaults. V: Kurrer, K., Lorenz, W., Wetzck, V. (ur.): *Proceedings of*

the third international congress on construction history. Cottbus, Chair of Construction History and Structural Preservation of the Brandenburg University of Technology.

Cevc, E. (1959): France Stele – umetnostni zgodovinar. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 5(6), str. 5–19.

Chatterjee, A. (2009): Tectonic into Textile: John Ruskin and his obsession with the architectural surface. *Textile: The journal of cloth & culture*, 7(1), str. 68–97. DOI: 10.2752/175183509X411771

Choay, F. (2001): *The invention of the historic monument*. Cambridge, Cambridge University Press.

Čepaityte Gams, O. A. (2010): Dediščina in vprašanje avtentičnosti: kaj (rekonstruiramo). V: Jezernik, B. (ur.): *Kulturna dediščina in identiteta*, str. 109–136. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Črepinšek, M. (1993): *Prenova stavbne dediščine v Sloveniji*. Ljubljana, Restavratorski center Republike Slovenije.

Davis, C. L. (2010): Viollet-le-duc and the body: The metaphorical integrations of race and style in structural rationalism. *Arq: Architectural Research Quarterly*, 14(4), str. 341–348. DOI: 10.1017/S1359135511000133

De Naeyer, A., Arroyo, S. P., in Blaco, J. R. (2000) *Krakow Charter 2000: Principles for conservation and restoration of built heritage*. Krakow, Bureau Krakow 2000.

Dvořák, M. (2011): Katekizem spomeniškega varstva (Dunaj 1916). V: Mohar, K.; Lazarini, F., Potočnik, T., Resman, B., in Prelovšek, D. (prev.), *Umetnostna kronika*, 32, str. 44–50.

Fister, P. (2009): Identiteta kot vrednota arhitekturne dediščine. *Koroški vestnik*, 43(1–3), str. 153–160.

Frampton, K. (1992): *Moderna arhitektura: kritična povijest*. Zagreb, Globus.

Giliberti, M. (2013): Nov pogled na spomenike v pokrajini Črnega pasu: načrtovanje, spomin in identiteta Afroameričanov v Alabami. *Urbani izziv*, 24(1), str. 58–73. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2013-24-01-004

Hoyer, S. A. (1997): Konservatorska doktrina na Slovenskem. V: Hoyer, S. A. (ur.): *Umetnostna zgodovina in spomeniško varstvo*, str. 33–42. Ljubljana Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo.

International Council on Monuments and Sites (1931): *The Athens Charter*. Dostopno na: <http://www.icomos.org> (sneto 12. 3. 2014).

International Council on Monuments and Sites (1985): *The Granada Convention*. Dostopno na: <http://www.icomos.org> (sneto 12. 3. 2014).

International Council on Monuments and Sites (1964): *The Venice Charter*. Dostopno na: <http://www.icomos.org> (sneto 12. 3. 2014).

International Council on Monuments and Sites (1987): *The Washington Charter*. Dostopno na: <http://www.icomos.org> (sneto 12. 3. 2014).

International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (2000): *The Riga Charter*. Dostopno na: www.helm.org.uk/guidance-library/re-arch/re-arch2001.pdf (sneto 12. 3. 2014).

International Council on Monuments and Sites Australia (1999): *The Burra Charter*. Dostopno na: www.icomos.org/australia (sneto 12. 3. 2014).

International Council on Monuments and Sites (1994): *Nara Conference on Authenticity*. Dostopno na: www.helm.org.uk (sneto 5. 4. 2014).

Internet 1: http://ap1y2.blogspot.com/2012_01_01_archive.html (sneto 15. 9. 2014).

Internet 2: <http://www.studyblue.com/notes/note/n/monuments-exam-1/deck/7776055> (sneto 15. 9. 2014).

Internet 3: <http://www.raybishophistory.co.uk/lawrence-rides-south-and-into-the-middles-ages/a-selection-of-castles-visited-by-lawrence/pierrefonds/> (sneto 15. 9. 2014).

- Internet 4: http://corbuscave.blogspot.com/2011_04_01_archive.html (sneto 15. 9. 2014).
- Internet 5: http://www.histoire-image.org/site/zoom/zoom.php?i=856&oe_zoom=1553 (sneto 15. 9. 2014).
- Internet 6: <http://jacquotboileau.alain.over-blog.com/article-vezelay-yonne-109207365.html> (sneto 15. 9. 2014).
- Internet 7: <http://www.brezmadezna.com/md/lj/ljubljana.htm> (sneto 15. 9. 2014).
- Internet 8: <http://commons.wikimedia.org> (sneto 15. 9. 2014).
- Jogan, S. (2008): *Pravno varstvo dediščine: ogrožanje in uničevanje kulturne in naravne dediščine ter pravni vidiki njunega varstva*. Koper, Založba Annale.
- Jokilehto, J. (1999): *A history of architectural conservation*. Oxford, Butterworth-Heinemann.
- Kavčič, M. (2005): Problematika rekonstrukcije pri ohranjanju spomenikov. *AR: arhitektura, raziskave*, VI(1), str. 26–31.
- Komelj, I. (1985): Avtentičnost »avtentičnih« spomenikov NOB. *Varstvo spomenikov*, 27, str. 49–52.
- Kultermann, U. (2005): John Ruskin-art and the passion for nature (steps towards a re-evaluation). *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 41(1), str. 236–245.
- Lah, L. (2001): Od arhitekturnega konservatorstva, obnove in prenove do integralnega varstva dediščine. *Urbani izziv*, 12(1), str. 31–45. DOI: 10.5379/urbani-izziv-2001-12-01-004
- Lazarini, F. (2012): *Cerkvena arhitektura Lavantinske škofije v času knezoškofa dr. Mihaela Napotnika (1889–1922)*. Doktorska disertacija. Maribor, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- Levine, N. (2008): Building the unbuilt: authenticity and the archive. *Journal of the Society of architectural historians*, 67(1), str. 14–17.
- Martín-Hernández, M. J. (2007): Architecture from Architecture: Encounters between Conservation and Restoration. *Future Anterior*, 4(2), str. 62–69.
- Mikuž, J. (1997): Spomenik: Konservator: Restavrator. V: Hoyer, S. A. (ur.): *Umetnostna zgodovina in spomeniško varstvo*, str. 51–58. Ljubljana, Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo.
- Murphy, K. D. (2000): *Memory and modernity, Viollet-le-Duc at Vézelay*. University Park, Pennsylvania State University Press.
- Mušič, M. (1963): *Arhitektura in čas: eseji in razprave*. Maribor, Založba Obzorja.
- Odbor ministrov Sveta Evrope (1975): *The Declaration of Amsterdam*. Dostopno na: <http://www.icomos.org> (sneto 12. 3. 2014).
- Orbašli, A. (2008): *Architectural conservation: Principles and practice*. Oxford, Blackwell.
- Otero-Pailos, J. (2005): Historic provocation: Thinking past architecture and preservation. *Future Anterior*, 2(2), str. 2–6.
- Petrič, M. (2000): Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine. *Vestnik*, 17, str. 69–74.
- Petzet, M. (1994): In the full richness of their authenticity – The test of authenticity and the new cult of monuments. V: Larsen, K. E. (ur.): *Nara conference on authenticity*, str. 294–309. Pariz, UNESCO World Heritage Centre.
- Pickard, R. D. (1996): *Conservation in the built environment*. Harlow, Longman.
- Pirkovič, J. (1989): Vpliv avstrijske teorije na Steletov spomeniškovarstveni nazor. *Varstvo spomenikov*, 31, str. 113–124.
- Pirkovič, J. (1993): *Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji*. Ljubljana, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine.
- Pirkovič, J. (2003): Reproduciranje izginulih spomenikov in vprašanje pristnosti. *Varstvo Spomenikov*, 40, str. 209–221.
- Pirkovič, J. (2005): *Celostno ohranjanje naselbinske dediščine*. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- Price, N. S., Talley, M. K., Melucco Vaccaro, A. (ur.) (1996): *Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage*. Los Angeles, The Getty Conservation Institute.
- Ravnikar, E. (1956): Arhitektura – Tri knjige o arhitekturi. *Naša sodobnost*, 4(2), str. 142–152.
- Ruskin, J. (1900): *The seven lamps of architecture*. Boston, Boston Dana Estes & Company Publishers.
- Sedej, I. (1974): *Prispevek h konservatorski metodologiji in teoriji*. Ljubljana, s. n.
- Stelè, F. (1924): *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*. Ljubljana, Nova založba.
- Stelè, F. (1928): Osnovna načela varstva spomenikov. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 23, str. 179–185.
- Stelè, F. (1935): Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji. *Jugoslovenski istorijski časopis*, str. 425–454.
- Stelè, F. (1936): Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih. *Kronika slovenskih mest*, 3(1–4), str. 31–37.
- Stelè, F. (1953–1954): Estetika in dokumentarnost v restavriranju spomenikov. *Varstvo spomenikov*, 5, str. 5–13.
- Stelè, F. (1965): Iz konservatorskih spominov. *Varstvo spomenikov*, 20, str. 13–38.
- Stovel, H. (1994): Note on aspects of authenticity. V: Larsen, K. E., Larstein, N. (ur.): *Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*, str. 101–116. Oslo, Riksantikvaren, Direktorat for Cultural Heritage.
- Špikič, M. (2006): *Anatomija povijesnoga spomenika*. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti.
- Viollet-le-Duc, E. E. (1987): *Lectures on architecture: in two volumes*. New York, Dover publications.
- Viollet-le-Duc, E. E. (1990): *The foundations of architecture: selections from the Dictionnaire raisonné*. New York, G. Braziller.
- Viollet-le-Duc, E. E., in Wethered, C. (1875): *On restoration and a notice of his works in connection with the historical monuments of France*. London, Sampson Low, Marston Low and Searle.
- Višnar, K. (1997): Pojem avtentičnega v konservatorstvu. *Varstvo spomenikov*, 37, str. 24–31.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine*. Uradni list Republike Slovenije, št. 7/1999. Ljubljana.
- Zakonu o graditvi objektov*. Uradni list Republike Slovenije, št. 110/2002. Ljubljana.
- Zakonu o varstvu kulturne dediščine*. Uradni list Republike Slovenije, št. 16/2008. Ljubljana.
- Železnik, M. (1960–1961): O prvobitni podobi likovnih spomenikov. *Varstvo spomenikov*, 8, str. 48–55.
- Železnik, M. (1965): Stara mestna jedra in nekatere nujne naloge spomeniške službe. *Varstvo spomenikov*, 10, str. 85–94.
- Železnik, M. (1981): Varstvo integritete kulturnih spomenikov. *Sinteza*, 53–54, str. 65–66.